

8. GARCIA INIESTA, N.; OLIVER SUÑER, G.: *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Instituts d'Estudis Balearics. 1989. p. 49
9. *Ídem*, p. 10.

BIBLIOGRAFIA

- ARXIU FOTOGRÀFIC DE L'ASSOCIACIÓ DELS AMICS DELS MOLINS DE MALLORCA. ASSOCIACIÓ D'AMICS DELS MOLINS DE MALLORCA. *Inventari dels molins fariners de vent*. Mallorca: s.n., 1989-1991.
- BUSQUETS VALLCANERAS, C.; GUARDIOLA FIOL, M. "Els molins de vent fariners de Manacor. Estat actual." A *MUSA: Revista del Museu d'Història de Manacor*, núm. 4, abril 2008, pàg. 28-37.
- CAÑELLAS I SERRANO, N.; *L'aigua, el vent, la sang. L'ús de les forces tradicionals a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 1993.
- CARO BAROJA, J.: *Tecnología popular española*. Madrid Editora Nacional, 1983.
- COL·LEGI OFICIAL D'ARQUITECTES DE LES ILLES BALEARS: *Els molins de vent fariners de les Balears*. [Mallorca]: Publicació del Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears, 1979.
- GARCIA INIESTA, N.; OLIVER SUÑER, G.: *Cases de molí (Aproximacions a les construccions molineres a Mallorca)*. Palma: Instituts d'Estudis Balearics. 1989.
- MOLL, F. de B.: *Vocabulari tècnic dels molins de vent de les Balears*. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat. 1934.
- RIERA BORDOI, J.; DOMÍNGUEZ HENARES, D.: *Manacor: imatges i paraules d'antany*. [Mallorca]: DL 2006.
- ROSSELLÓ VERGER, V.M.; *Mallorca. El sur y sureste. Municipios de Llucmajor, Campos, Ses Salines, Santanyí, Felanitx y Manacor*. Palma de Mallorca: Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca, 1964.
- SEGURA SALADO, J.: "Els molins a Manacor (I-IV)", a *7Setmanari*, núm. 3, 4, 7 i 8. Manacor, 12/12/1986, 19/12/1986, 09/01/1987, 16/01/1987.

D'arxiu de la vila a arxiu municipal (Dels segles medievals al segle XVIII)

Albert Carvajal Mesquida

A les III Jornades d'Estudis Locals celebrades el 2004 vaig tenir ocasió de presentar una comunicació on explicava el naixement i l'evolució de l'espai en què l'Església de Manacor guardà i custodià els documents que anava produint en el desenvolupament dels seus quefers quotidians. Fet aquell primer estudi, ens decidírem a ampliar-lo cercant tota mena de documents que ens permetessin comprendre el tarannà del nostre arxiu municipal fins a arribar als nostres dies. La comunicació que llegireu tot seguit en recull la primera part, que inclou el període comprès entre els segles medievals i els canvis produïts arran del Decret de Nova Planta.

Cap a l'any 1570 els jurats de Manacor acordaven comprar un immoble situat a la plaça Reial per tal de destinar-lo a casa de la vila. Poc temps després, concretament el 12 de maig de 1573, determinaven fer-hi tot un seguit d'obres d'acodiament amb l'objectiu de poder executar amb més comoditat les tasques pròpies de la primera institució local. Entre les mesures preses cal destacar l'adquisició d'uns calaixos de fusta on poder custodiar les escriptures de la vila amb major seguretat. Aquesta és la referència més antiga d'allò que, amb el pas dels anys, arribarà a ser l'actual arxiu municipal.

L'objectiu que perseguim és fer un repàs de les vicissituds viscudes per l'espai físic en què la vila primer i l'Ajuntament després guardaren i organitzaren les col·leccions documentals que produïen en el desenvolupament de les seves activitats. S'analitzen els mobles i les habitacions que s'adoptaren al llarg de quatre-cents anys; els elementals procediments que s'usaren per organitzar-hi els fons; les primeres tasques de conservació dutes a terme per intel·lectuals locals i els trasllats dels fons a nous indrets fins a arribar a la ubicació actual, que assegura el manteniment d'un ric patrimoni de valor incalculable per al coneixement de la història de la nostra ciutat.

El govern de les viles: les institucions productores de documents

Abans de començar a historiar el passat més remot de l'actual Arxiu Històric Municipal de Manacor, convé fer un breu resum de les institucions que donaren forma a la documentació que s'ha conservat en el decurs dels anys. Com a punt de partida podríem assenyalar que si bé després de la conquesta de Mallorca del 1229 el rei en Jaume I concedí als catalans que vingueren a poblar-la tot un seguit de privilegis i franquícies, la vertadera organització de les viles que s'anaren formant anà a càrrec del seu fill Jaume II, primer monarca de la dinastia mallorquina. Entre els segles XIII i XIV es donà cos a un règim municipal que subsistí quasi sense variacions fins al segle XVIII, concretament fins al 1715, data de promulgació del Decret de Nova Planta de l'Audiència de Mallorca, a través del qual se suprimiren els privilegis del regne i s'equipararen els sistemes de govern insular i local amb els propis de Castella.

Amb el terme *Universitat* es comprenia la corporació que regia la nostra vila, és a dir, que sota aquest concepte quedaven inclosos tots els assumptes de propietat comunal duits a terme en servei dels habitants de Manacor. D'aquesta manera, en nom de la *Universitat* es reunien quatre jurats (encapçalats per un jurat major que presidia les reunions o assemblees) per tal de tractar del bon govern del poble amb tota fidelitat, càrrecs elegits anualment mitjançant diferents sistemes. Els més importants foren el de *franquesa*, pel qual els jurats sortints nomenaven els seus successors; i el de *sac i sort*, que acabà per imposar-se a partir del segle XV: s'inscrivien els noms de totes les persones hàbils per ocupar la condició de jurat en unes cèdules de pergami que, una vegada doblegades convenientment, eren introduïdes a través d'un forat dins petites bolles de cera acolorades (anomenades *rodolins*) i guardades dins una caixa tancada amb tres panys. Cada any la caixa era oberta seguint un curiós ritual i se n'extreien els pergamins per un menor de set anys, en qualitat de mà innocent. L'elecció dels càrrecs es deixava, doncs, a la fortuna. Els electes com a jurats regien el poble sota l'assessorament d'un consell format per entre setze i devuit consellers, persones totes de gran reputació. La seva opinió era favorable o desfavorable segons considerassin que el tema tractat pels jurats fos convenient o perjudicial per al benestar dels habitants de la vila. El consell era convocat amb tocs de campana i, en principi, a manca de casa pròpia, les reunions solien celebrar-se a l'església parroquial. Les seves funcions eren variades: ordenar el repartiment de talles o contribucions segons les necessitats comunes; la construcció d'edificis públics; l'adob de camins i ponts; el manteniment de l'església; la provisió de blat i altres aliments; la vigilància i defensa de la costa... Els jurats tenien també al seu càrrec la presó i el corral reial, on retenien els animals que trobaven perduts o dins terres privades. Eren auxiliats

per un missatger per tal de fer els bans públics i portar correspondència a Ciutat o a altres viles.

El batle reial era el representant del rei. Nomenat anualment pel lloctinent de Mallorca o directament pel mateix monarca, mantenia l'ordre públic, cobrava els censals i alous reials, administrava justícia en primera instància (gaudia del dret d'un terç sobre les sancions que imposava), perseguia i empresonava els bandejats... Contràriament als batles dels nostres dies, no intervenia en els quefers de la vila, que competien únicament als jurats i als consellers. Per dur a terme les seves funcions comptava amb l'ajuda d'un o dos saigs i d'un corredor que l'acompanyaven en les missions oficials, transmetien les seves ordres i feien les citacions i crides públiques amb una trompeta. A diferència del Consell municipal, el batle reial disposava d'una cort o cúria on administrar justícia. A més, en el cas de Manacor tenia l'obligació de mantenir un cavall armat amb el qual perseguir els qui anaven contra la llei. No cal dir que l'obediència al batle per part dels veïns era una circumstància inqüestionable.

Íntimament lligat al batle existia també l'escrivà reial, que actuava com a secretari de la cúria anotant les declaracions durant els judicis i cobrant les escriptures que feia als particulars. Cal tenir present que el càrrec l'exercia un notari a canvi de pagar anualment una pensió a la Procuració Reial. Els jurats li encarregaven la redacció de les actes de les reunions i dels assumptes propis dels seus càrrecs (cartes, peatges, llistes d'homes d'armes, quaderns de les lleves de forment i ordi...) a canvi d'un salari.

Per part seva, el clavari apareixia relacionat amb els jurats pel fet de ser el dipositari dels diners de la Universitat. Mantenia un registre escrit de tot allò que pagava i cobrava en nom dels màxims representants municipals amb la data en què ho feia. Elegit pel Consell cada any, al final de la seva administració retia comptes de la gestió econòmica realitzada davant dels oïdors de comptes (generalment en nombre de tres), als quals entregava els llibres del seu clavariat. Queda clar, doncs, que els oïdors eren els funcionaris encarregats d'examinar i aprovar els pagaments de la corporació, anotant en uns llibres coneguts com de *sentències* si els comptes eren exactes o no ho eren. Si més no, les col·leccions de llibres de clavaria i de sentències constitueixen un aplec documental de gran valor històric, ja que contenen les determinacions preses i acordades pels jurats i consellers.

El mostassaf fou un càrrec creat pel rei Jaume III de Mallorca l'any 1336. Era un oficial inferior al batle però independent d'ell. Vigilava l'exactitud dels pesos i mesures, així com que els carnisers i venedors en general oferissin els seus productes en bon estat. També s'ocupava de les millores urbanes de places, carrers i altres vies públiques. El seu nomenament el duia a terme el lloctinent

d'entre quatre noms presentats pels jurats. Com el batle, tenia dret a una tercera part de les sancions que imposava.

Finalment, en els esglaons més baixos trobam els taxadors, generalment en nombre de sis, encarregats de valorar els béns dels particulars del terme per saber la proporció amb què havien de contribuir a les talles locals i insulars.

No cal recordar que després de 1715 el govern de les viles passà a mans d'un nombre de regidors proporcional al seu nombre d'habitants, nomenats per la Reial Audiència de Mallorca. Els nous ajuntaments (desapareix l'antiga denominació d'*universitats*) quedaren presidits per un corregidor o batle que ara sí que intervindrà directament en els assumptes municipals com a màxim representant del municipi.

Totes aquestes dades ens permeten confirmar l'existència de dos fons diferents que, amb el decurs dels segles, passaran a ser custodiats dins l'Arxiu Històric Municipal de Manacor: la documentació originada entorn de la cúria del batle reial i la produïda pel Consell de la Universitat. Caldria afegir-hi un tercer espai, el conformat amb els documents produïts per la parròquia. Amb la present comunicació pretenem aproximar-nos als dos primers.

L'arxiu de la cúria del batle

A hores d'ara resulta impossible saber amb certesa des de quan el batle tengué un moble o local destinat a arxiu. Les referències més antigues semblen demostrar l'existència de l'arxiu de la cúria almanco des del segle XIV. En una missiva enviada des de Ciutat l'any 1386 per tal de limitar els danys que els pagesos produïen al palau del rei pel mal costum de batre davant la plaça dita del Palau, el lloctinent ordenava al batle que una vegada publicada la crida que regulava tal acció “aquella fets registrar en lo libre de nostre cort al peu de la present qui axi mateix hi farets registrar perque aparega en adeuenidor”.¹ La utilització d'aquesta darrera forma “registrar perque aparega en adeuenidor” duu implícita l'existència d'un registre, és a dir, d'un llibre o quadern on anotar regularment cert ordre de fets per guardar el seu record² i, per extensió, la d'un arxiu en què conservar el quadern per fer-ne ús temps després de registrada la crida.

La lògica ens fa pensar que ja llavors els documents de la cúria restaven en mans de l'escrivà encarregat de la seva redacció, com hem vist, generalment un notari. Quan el mes d'agost de 1361 morí l'escrivà Joan Fàbregues i es nomenava

substituit en la persona del notari Jaume Seva, el batle li havia de donar els “llibres, claus e segells de la dite Cort e altres scriptures a ella pertanyents”.³

Un dels aspectes que cal remarcar és el fet que molts escrivans, quan cessaven del seu càrrec, es negaven a entregar els llibres, escriptures, segell i altres pertinències de l'escrivania. En els segles medievals hi hagué el mal costum entre molts escrivans de reservar-se la documentació que consideraven més o manco compromesa quan deixaven d'exercir els seus oficis, la qual cosa permeté que alguns dels documents propis de la cúria reial passassin a formar part de l'arxiu particular de la persona encarregada de la tramitació o recepció del document en qüestió. Tal acció provocà l'aparició d'innombrables disposicions i mitjans de control per fer retornar tots aquells llibres i registres que, produïts mentre duïen a terme la seva activitat pública, els escrivans no volien retornar. Valgui com exemple el llibre II, capítol XVI, de la “Política para corregidores y señores de vasallos” de Castillo de Bovadilla, on es recomanava recuperar seguint la via més adequada els papers dels funcionaris que havien cessat del seu càrrec: “Demás de lo dicho es de advertir para los pueblos de señorío, donde los señores o concejos arriendan las escrivánias públicas y del ayuntamiento, que los escrivanos, cumplido el arrendamiento y acabados sus oficios, dexen y entreguen a los sucesores en ellos por inventario los procesos y registros que ante ellos huvieren pasado.”⁴

A les històries de Sineu i Artà, per exemple, trobam referències que ens poden servir per il·lustrar el que hem dit. A la primera vila, l'any 1388 el procurador reial ordenava al batle que el notari Ramon Gayà entregàs per mitjà d'inventari les claus, el segell i els llibres de la cort al nou escrivà, el també notari Jordi Pertegàs. El mateix Ramon Gayà, quan prengué possessió de l'escrivania el 1358, hagué d'anar a Felanitx per triar els llibres de cort que els hereus del seu antecessor Pere Ramon tenien a ca seva.⁵ Quant a Artà, sabem que el 1361 es reclamaven “les lletres e actes den temps del notari Molella, per el plet de la dona Francisca, muller de Jacme Sanxo”. L'any 1370 el càrrec d'escrivà era llogat a Bartomeu Rovira i el procurador reial de Mallorca comentava al batle que fes “lliurar al dit Bartomeu les claus, satgell e llibres de la dita escrivania, e demes coses”. I, finalment, el 1389 el batle feia el mateix amb Jaume Blanquer, a qui entregà inventariades les escriptures i els llibres de la cúria.⁶ De tots aquests casos es desprèn l'existència ja als segles medievals de cert procés organitzatiu que culminava amb l'elaboració

1 PINYA, Baltasar: “¡Plassa del Palau, qui t'ha vist i te veu!” Setmanari *Arriba*, núm. 777. 16 de maig de 1953.

2 *Diccionari de la Llengua Catalana*. Institut d'Estudis Catalans. Reimpressió de l'octubre de 1997.

3 ROSSELLÓ, Ramon: *Història de Manacor. Segle XIV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1978. Pàg. 58.

4 NAVARRO, Diego: *La imagen del archivo. Representación y funciones en España (siglos XVI y XVII)*. Ediciones Trea. Gijón. 2003. Pàg. 73.

5 MULET, Bartomeu; *et alii*: *La capitalitat de Sineu (segles XIII i XIV)*. Ajuntament de Sineu. Sineu. 1994. Pàg. 156.

6 LLITERAS, Lorenzo: *Artà en el siglo XIV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1971. Pàg.159-161.

d'un instrument descriptiu (l'inventari) per part dels escrivans que, com acabam de veure, tenien l'obligació d'entregar al seu successor tots els documents i béns propis de l'escrivania perfectament inventariats.

Manacor tampoc no fou escàpol d'aquesta mena d'abusos. Així es demostra per un document datat el 1501 en què el rei arrendà l'escrivania al notari Bernat Dalmau en detriment de Joan Llull, el qual "recusaria donar e liurar al dit Dalmau los llibres, registres e originals, y sagell de la scrivania e altres actes y processos y encara la caixa del regiment de dita vila" perquè no li havien pagat certs deutes.⁷

Pel que fa al continent de la documentació més antiga, sembla clar que s'emprava la clàssica arqueta. Les primeres degueren ser obertes, és a dir, no disposaven de cap procediment especial per impedir el lliure accés al seu interior. Però ben aviat es féu evident que el problema més greu a què s'havia de fer front amb aquest sistema era que la caixa es podia manipular fàcilment i fer-ne desaparèixer els documents més transcendents o de major valor. Per aquesta raó es degué generalitzar l'ús d'arquetes amb panys les claus de les quals restaven en poder del batle o de l'escrivà segons fos la situació. L'any 1385, arran de certes anomalies detectades en algunes escriptures, el lloctinent ordenava al batle de Manacor que els llibres es guardassin dins una caixa tancada amb pany i que la clau la guardàs, curiosament, l'escolà de la parròquia.⁸ Tal ordre és molt anterior a les pragmàtiques promulgades pels Reis Catòlics el 9 de juny de 1500 i el 3 de setembre de 1501, que disposaven l'obligació dels corregidors i batles de disposar d'una arca de tres claus per a la custòdia dels documents que anaven produint.⁹

La documentació en curs es guardava fora de l'arqueta, tal vegada dins un bufet o escriptori (cal entendre una taula amb calaixos per escriure), per tal de tenir-la a mà en qualsevol moment. El poble menorquí d'Alaior guardava els seus documents, encara el 1705, dins una taula amb tres calaixos a la sala on es reunia el Consell municipal.¹⁰ Aquesta mena de mobles es documenten en dates primerenques. L'any 1404, per exemple, el procurador reial de Mallorca donava 1 lliura, 1 sou i 6 diners a l'escrivà reial Antoni Badia per la quantitat que havia bestret "e convertí en adop e reparació del scriptori e banchs de fusta que són dins la scrivania reyal de Manacor, és assaber, que costa de serrar un fust qui ja era en la dita scrivania I sou, VI per I fil que'n passaren. Item que costaren dues pots per lo scriptori VI sous, IIII diners. Item que costaren claus que'y entraren

II sous, VIII diners. Item que donà an Anthoni Cameró, fuster, per II dies que'y mes a raó de V sous, VI diners lo dia, XI sous".¹¹ Uns anys després, concretament el 1411, el procurador reial pagava 10 sous al patró de barca Guillem Tomàs per haver portat fins a Cala Manacor la fusta necessària per fer portes al portal i finestres de l'escrivania "com aquelles portes que'y eren fossen del tot podrides" i també per reparar l'escriptori "que estava dolentament".¹² De la mateixa manera, l'escrivà Antoni Badia va costejar les portes i un escriptori "que eren podrits e apadassats", i comprà claus, galfons i altra ferramenta.¹³

El fons d'aquest arxiu passaria a mans municipals en època recent, tal vegada al segle XIX, i en un estat certament deplorable.

L'arxiu de la Universitat. Les primeres passes de l'arxiu municipal

Pel que fa a l'arxiu de la Universitat, hem tengut ocasió d'assenyalar com el Consell no disposà al llarg dels segles XIV, XV i bona part del XVI d'un edifici propi on dur a terme les seves reunions. Jurats i consellers s'ajuntaren indistintament a l'església parroquial, a la rectoria o a la casa de la cúria per tractar dels assumptes d'utilitat pública. Per tant, és probable que la documentació que anaren generant aquells anys restàs sota la custòdia de l'escrivà encarregat de la seva redacció, que en tendria cura a ca seva o dins la mateixa cúria on sovint es reunien els capdarrers municipals. En dona bona prova el document que ja hem referit de l'any 1501 pel qual sabem que el notari Joan Llull es negà a donar al seu successor Bernat Dalmau els llibres, registres i altres documents de l'escrivania "y encara la caixa del regiment de dita vila".

Resulta força difícil saber, emperò, des de quan els jurats custodiaren directament l'arqueta en què guardaven els documents més antics, si bé tot sembla indicar que no va ser fins a mitjan segle XVI, quan el Consell decidí adquirir un edifici en propietat on poder celebrar les seves reunions. Així doncs, en quin moment va ser comprada la primera casa consistorial (la sala, com la coneixem a Manacor)? El 14 de setembre de 1511 el Consell mirà de comprar unes cases de Joan de Lluna per celebrar-hi les sessions, però hi hagué altres compradors que oferiren més doblers i no ho aconseguiren.¹⁴ L'any 1551 els jurats encara s'ajuntaven a la sala de l'escrivania, fins que cap al 1570 compraren una casa situada a la plaça Reial (actual plaça de la Constitució). Sembla que era molt

7 ROSSELLÓ, Ramon; VAQUER, Onofre: *Història de Manacor. El segle XVI*. Prens Universitaria. Palma. 1991. Pàg. 83.

8 ROSSELLÓ, Ramon: *Història de Manacor. Segle XIV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1978. Pàg. 59.

9 NÚÑEZ, Eduardo: *Organización y gestión de archivos*. Ediciones Trea. Gijón. 1999. Pàg. 422.

10 GARCÍA, Mariano; FERNÁNDEZ, M. del Carmen: *Los archivos municipales...* Pàg. 108.

11 ROSSELLÓ, Ramon: *Història de Manacor. Segle XV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1979. Pàg. 49.

12 ROSSELLÓ, Ramon: *Història de Manacor. Segle XV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1979. Pàg. 49.

13 ROSSELLÓ, Ramon: *Història de Manacor. Segle XV*. Gràfiques Miramar. Palma. 1979. Pàg. 49.

14 ROSSELLÓ, Ramon; VAQUER, Onofre: *Història de Manacor. El segle XVI*. Prens Universitaria. Palma. 1991. Pàg. 66.

vella, perquè només tres anys després (1573) el Consell determinava posar-la en condicions. Precisament, a l'acta del 12 de maig en què prengueren aquesta decisió es troba la més antiga referència al que podríem anomenar un arxiu *municipal*: com que les escriptures no estaven guardades com corresponia, es decidí fer uns calaixos on col·locar-les amb major decència:

«Primo fonch ppsat. p. dits hons. Jurats que moltes vegades se ha tingut consell que la casa on se te y selebra consell se adobas p. quant sta molt mal a conte de la pnt. Vila p. manassar ruina [...] y les scriptures de la vila stan no axi guardades com es raho, demanen a llurs savieses sils apparexara adobar la dita casa [...]. Fonch determinat p. la maior part del dit consell que dita casa sia adobade de tal manera que sian fetas las parets nessaries [...] ab finestras y calaixos p. les scriptures, bancals y tot lo que sera manester.»¹⁵

És segur que durant la segona meitat del segle XVI els documents romangueren custodiats dins caixons col·locats en alguna habitació i als quals es donava el nom genèric d'*arxiu*, tal i com es desprèn de la següent anotació datada el 30 de gener de 1647:

«Mes admetem 1 lliura 4 sous a lo honor Joan Riera p. dos provitions trague del arxiu.»¹⁶

Això no obstant, el sistema a base de caixons de lliure accés no devia ser del gust dels jurats i, per això, el 14 de desembre de 1651 acordaren unànimement comprar una arqueta (com veurem més endavant d'un únic pany) on guardar amb més seguretat els llibres que anaven generant:

«Item fonch preposat p. dit jurat, nosaltres havem menester una caxa p. posari los llibres de esta sala, demanam a Vs.Ms. si la farem, o, no. A la qual prepositio fonch conclus, finit y determinat p. tot lo Consell ningu discrepant que los honors jurats fassen la caxa que demanen p. posar los llibres a sa coneguda.»¹⁷

L'existència d'aquesta i d'una altra caixa es documenta perfectament els anys següents gràcies a un llibre inventari dels béns de la Universitat compresos entre els anys 1594 i 1754. Malgrat que l'original es troba en un estat de conservació molt deficient, amb molta cura hem pogut consultar alguns anys, especialment del període 1658-1715:

(16 de juny de 1658) «Inventari rebut per los honors Antoni Sureda, Miquel Domenge y Miquel Truyol Jurats del any present

en Manacor donat per los honors Miquel Soler, Joan Fabrer, Joan Binimelis y Miquel Pont olims Jurats que es del tenor següent: P^o havem rebut la casa dita la universitat ab la botiga abaix de aquella [que serveix per quartera -1666-]. (...) Item la casa qui serveix de scrivania, y preso ab un buffet dins de aquella. Item dins la pnt. sala sis cadiras y dos banchs de respalles. Item una caxa de sepi ab son pany dins la qual hi ha llibres. Item altre caxa de poll ab pany y clau dins la qual hi ha llibres. Item altre caxa vella de tres claus [dins la qual hi ha la caxa de la extractio -1678-]. Item una banquetta de quatre petjes. Item una taula de poll.»¹⁸

Aquestes referències són força aclaridores ja que ens permeten conèixer el nombre de caixes de què disposava la Universitat de Manacor a mitjan segle XVII, el tipus de fusta amb què estaven obrades (sapí i poll respectivament) i la circumstància de tenir un sol pany i, per tant, una única clau, que tal vegada era en poder del jurat major. També cal mencionar com juntament amb les dues caixes d'arxiu hi havia la caixa de l'extracció anual d'oficis que, contràriament a les altres, tenia tres panys amb les seves respectives claus. L'inventari de 1686 la descriu com una “caxa vella de la extractio de tres claus dins la qual se troba un caxo de tres claus dins lo qual se trobe un tallech ab tot los talechs dels carrechs y officis de dita Ut.”. Val la pena, en aquest punt, reproduir el procediment seguit en l'extracció dels oficis del 6 de gener de 1647 per tal de veure el respecte que es mostrava en l'obertura i tancament d'aquella arqueta les claus de la qual, tot i tenir tres panys, eren custodiades per dues persones, el jurat major i l'escrivà, si bé no sabem en quina proporció:

«Los dies y any desus dits ajustats y congregats alt la sala de nra. Unitat. lloch solit y acustumat p. affecta de haver de tenir y celebrar la extractio de balles y altres coses consernents an el be, profit y utilitat de dita Unitat. [...] Primerament fonch uberta la caxa major de tres claus dins de la qual esta la caxeta tambe de tres claus dins de la qual esta lo sach [talech -1650-] de tots los officis y regiments desta Unitat., la qual fonch uberta p. medi del honor Jurat M^a y scriva, de la qual fonch tret lo sach m^a de tela setina blava dins del qual estan los demes sachs de regiments y de aquell fonch tret lo sach dels helets de balle en presencia de m^o Riera y Joan Grimalt de Bartomeu, y de aquell pres p. lo honor loct. de balle y deslligat aquell foren trobats a la basta los noms de m^o Joan Jaume,

15 “Llibre de determinacions del Consell, 1511-1598”. Signatura I 2. Pàg. 60. Arxiu Municipal de Manacor.

16 “Llibre de Clavariat, 1646/47”. Signatura Hist. II 28. Sense paginar. Arxiu Municipal de Manacor.

17 “Llibre de determinacions del Consell, 1639-1654”. Pàg. 223v. I 5. Arxiu Municipal de Manacor.

18 “Llibre capbreu de la Universitat i inventari de béns (1594-1754)”. Sense paginar. 4.4.1. Arxiu Municipal de Manacor.

Michel Sureda de Pere, Pere Bosch, Jaume Soler de Pere, Antoni Çarda, Pere Sitjes, y per haver regit lo dit Pere Bosch va fora, los altres empero foren tornats en redoli y tornats dins lo sach de dits helets de balle y de aquell [fet p. silensi com se deu y pertany -1646-] p. medi de un miño de tendre edat [fentse primer al senial de la Creu -1650-] fonch tret lo primer redoli en lo qual se troba lo nom de Antoni Çarda, util, item altre redoli lo nom Salvador Mas, util, item altre redoli lo nom Hyacinto Riera nott., util, item altre redoli lo nom Marti Vallespir, util, los quals foren lligats a la basta del sach dels helets de balle, y aquells lligats fonch tornat dins lo sach m^a de tela setina y tornat dins la caixa de tres claus y aquella tancada en presentia de dits testimonis y aquella tornada dins la caixa m^a.»¹⁹

En aquells anys les universitats locals restaven en estreta relació amb els llibreters, figura poc estudiada que no només restaurava i reconstruïa vells documents sinó que també subministrava a l'escrivania el paper segellat, paper blanc solt o en llibres, pergamins i llistons per relligar els lligalls que necessitava. D'ençà de l'aparició de la impremta al segle XV i, per tant, dels primers llibres impresos, la figura del llibreter s'estengué arreu d'Europa de manera separada de l'impressor. Mentre aquest darrer exercia l'art de la tipografia, el llibreter abastia de paper els notaris i altres centres oficials com universitats, cúries i centres eclesiàstics o militars, ja fos en raimes o bé elaborat en llibres. Podria dir-se que disposava del material indispensable per escriure i fabricar llibretes, rebent de l'exterior (principalment de València, Barcelona i el sud de França) els llibres en brut que ell mateix enquadernava a gust del client interessat. No és estrany, doncs, que els inventaris de les botigues dels llibreters mallorquins dels segles XVI i XVII descriguin el taller artesà amb tota mena de regles, premses, maces, cosidores i raimes de paper de diferents mides, fent del mestre un autèntic intermediari entre l'impressor i el lector. Malauradament, però, la manca d'estudis no ens permet tenir una visió de conjunt del que va ser l'ofici de llibreter a partir de la segona meitat del segle XVII. Tot sembla indicar que els impressors anaren arraconant-los a poc a poc fins a fer-los dependre d'ells. A la botiga d'un impressor es podia comprar qualsevol mena de llibres o papers, motiu pel qual entre la plantilla dels oficials que treballaven per a la famosa nissaga dels impressors Guasp, per exemple, es troben enquadernadors, caixistes i llibreters. A la causa inquisitorial promoguda l'any 1616 contra fra Joan Valero (prior de la Cartoixa de Valldemossa) per haver fet imprimir a Mallorca l'obra *Differentiae inter utrumque forum indiciale videlicet*

19 "Llibre de determinacions del Consell, 1639-1654". Signatura I 5. Pàg. 117v. Arxiu Municipal de Manacor.

et conscientiae,²⁰ un dels testimonis cridats va ser Gabriel Guasp, impressor de Ciutat, qui curiosament acudí davant del Sant Ofici més com a llibreter que no pas com a impressor. Exposà que a la seva botiga acudien nombrosos religiosos i altres persones per comprar llibres. En tenia deu de fra Valero, si bé creia no haver-ne venut cap si no ho havia fet el seu criat. Aquesta cita, aparentment intranscendent per a l'estudi d'un arxiu municipal, té la seva importància per tal com demostra l'existència d'un llibreter a sou de l'impressor que ven llibres en blanc o impresos fora dels límits del taller ciutadà, distribuïnt-los per la resta de l'illa. Precisament, els diferents llibres de sentències del nostre arxiu municipal demostren com els responsables municipals acudien a ells no només per comprar els llibres o raimes de paper que necessitaven, sinó també per adobar els que restaven malmesos per un ús continuat o per la seva antiguitat (generalment els missals de la parròquia). El clavari de torn solia anotar el nom de l'impressor i no el del criat que trescava les viles. En altres ocasions, la vila aprofitava algun viatge a Ciutat per comprar directament a la botiga el material que precisava. Vegem tot seguit alguns exemples del que acabam de dir:

(1602).- 6 lliures a Miquel Tomàs Morlà, llibreter, per adobar dos missals.²¹

(1618).- 4 lliures, 2 sous i 2 diners pagats a Gabriel Guasp "p. adops de dos misals".²²

(1623).- 3 lliures, 1 sou i 4 diners a Antoni Frau *Figuera* "p. haver aportats pregamins y attambos".²³

(1627).- 2 lliures, 8 sous i 6 diners a Pere Guasp per dos llibres.²⁴

(1649).- 7 lliures al llibreter Pere Guasp "p. lo llibre de cadastre p. asentar los stims generals sean fet en esta vila".²⁵

(1652).- 10 sous al llibreter Rafel Campamar per paper de pòlisses.²⁶

(1657).- 9 lliures al llibreter Miquel Puigserver per un missal i un ordinari.²⁷

(1658).- 2 lliures i 11 sous al llibreter Jaume Frontera per dos llibres de fulls.²⁸

20 ROSSELLÓ, Ramon; BOVER, Jaume: *Notes per a la història del llibre a Mallorca i Menorca*. IdEB. Any II, núm.6. 1982. Pàg. 218 a 220.

21 "Llibre de Sentències, 1603-1618". Signatura II 254. Pàg. 2. Arxiu Municipal de Manacor.

22 "Llibre de Sentències, 1618-1640". Signatura II 255. Pàg. 17v. Arxiu Municipal de Manacor.

23 "Llibre de Sentències, 1618-1640". Signatura II 255. Pàg. 49v. Arxiu Municipal de Manacor.

24 "Llibre de Sentències, 1618-1640". Signatura II 255. Pàg. 91. Arxiu Municipal de Manacor.

25 "Llibre de Sentències, 1640-1677". Signatura II 256. Pàg. 123v. Arxiu Municipal de Manacor.

26 "Llibre de Sentències, 1640-1677". Signatura II 256. Pàg. 174. Arxiu Municipal de Manacor.

27 "Llibre de Sentències, 1640-1677". Signatura II 256. Pàg. 246. Arxiu Municipal de Manacor.

28 "Llibre de Sentències, 1640-1677". Signatura II 256. Pàg. 248v. Arxiu Municipal de Manacor.

(1662).- 12 sous al llibreter Miquel Puigserver per llibres.²⁹

(1668).- 14 sous a Miquel Puigserver, llibreter, “per adobar un ordinari de la Iglesia”.³⁰

(1668).- 11 sous al llibreter Gabriel Guasp per paper d'albarans.³¹

(1673).- 2 lliures al llibreter Gabriel Guasp per sis llibres que li prengueren per a servei de la vila.³²

A finals del segle XVII el sistema d'arquetes va ser substituït pel d'armaris de fusta d'om als quals es donava el nom genèric d'*arxiu*. Les caixes presentaven l'inconvenient que els documents que s'hi custodiaven s'amuntaven de qualsevol manera i moltes vegades no era possible localitzar allò que se cercava. El 17 de febrer de 1662, per exemple, els jurats hagueren de pagar una missa en honor a sant Antoni de Pàdua després d'haver trobat un llibre de comptabilitat que s'havia perdut.³³ Tal circumstància motivà la compra dels nous mobles així com la introducció d'un registre o inventari per localitzar fàcilment els fons. Una vegada més ens en dona notícia el llibre de béns de la Universitat datat del 14 de maig de 1663:

«Item una caixa de sepi ab son pany y clau buyda. Item una una caixa de poll ab son pany y clau buyda. Item altre caixa vella de tres claus dins la qual hi ha la caixa de ex^o. Item un Arxiu, o, Armari nou dins lo qual son tots los llibres, papers, y actes desta Ut. ab un llibre de registre de ditas scripturas.»³⁴

L'ús de l'inventari no era cap novetat. Ja hem vist com l'arxiu de la cúria de Manacor disposava d'un llibre de registre a finals del segle XIV. Per als arxius parroquials es convertí en eina obligatòria d'ençà del concili de Trento (1564). I algunes viles mallorquines empraven des d'època medieval fulls on registraven les escriptures que posseïen encara que sense un ordre aparent. A un capbreu dels llibres de clavaria de Sineu de l'any 1392 apareix un full que es pot considerar el precedent medieval dels futurs inventaris dels arxius municipals. La relació té els seus orígens en una reunió que celebraren en presència del notari Arnau Gayà els jurats Bartomeu Costa, Guillem Maria, Pere Nadal, Pere Maimó i el clavari

Bernat Jordà. Es va fer entrega de les dues claus de la caixa on es guardaven els següents llibres i escriptures de la Universitat:

- Els llibres de clavaris de la vila dins dos volums cada un, amb el seu quèrn d'albarans dels jurats. En el primer volum, els dels anys 1363-1373 així com els dels anys 1374-1382, si bé aquests nou darrers eren en aquells moments a Ciutat en poder del notari Pere Sala. En el segon volum hi havia els llibres de clavaris dels anys 1383-1390.
- Un llibre de paper de dos quèrns dels estims dels béns d'alguns singulars de la vila de l'any 1383. Més un altre llibre d'estims.
- Un llibre de comptes dels blats comuns de la vila de l'any 1386 i una carta de redempció de 12 lliures censals de les 24 que la Universitat feia a Pere Reboll d'Inca.
- Un llibre de la pragmàtica sanció ordenat per Mn. Francesc Çagarriga sobre el regiment de la vila.
- Un quèrn de paper en forma d'acta de testaments donats sobre el fet de l'església l'any 1322.
- Dues cartes fetes per la compra de l'alberg que fou del ferrer Francesc Reixach per al pati de l'església i el Mercadal amb dos albarans de paper, en un dels quals Bernat Bugatell confessa haver rebut del clavari Pasqual Rovira 19 lliures, 17 sous i 6 diners per lluisme de 8 quarteres de blat que redimiren els susdits jurats i un altre albarà escrit de mà de dit Bernat Bugatell de 12 de març de 1371.
- Una carta de gràcia feta per la dona Clara a Francesc Reixach de redimir les dites 8 quarteres de blat que es feien per dit alberg.
- La carta de redempció feta de les dites 8 quarteres de blats censals que no està signada.
- Una carta reial amb el seu segell pendent de l'amortització de dit alberg.
- Una altra carta d'establiment de dit alberg.
- Una carta pública de la pragmàtica dels consellers dels homes de fora i del sindicat feta l'any 1383.
- Una clàusula del testament de Guillem Llers, rector de l'església de Sineu.
- Un llibre amb cobertes vermelles de pergamí que és trasllat d'una carta del rei En Sanç de bona memòria i de la sentència dels albats.
- Un plec de moltes i diverses cartes fetes per l'hospital de la vila de Sineu.
- Una carta de donació que Guillem Bauçà i sa muller feren a l'església de

29 “Llibre de Sentències, 1640-1677”. Signatura II 256. Pàg. 300. Arxiu Municipal de Manacor.

30 “Llibre de Sentències, 1640-1677”. Signatura II 256. Pàg. 372v. Arxiu Municipal de Manacor.

31 “Llibre de Sentències, 1640-1677”. Signatura II 256. Pàg. 379v. Arxiu Municipal de Manacor.

32 “Llibre de Sentències, 1640-1677”. Signatura II 449v. Pàg. 248v. Arxiu Municipal de Manacor.

33 SEGURA, Josep: *L'Arxiu*. Memòria de la Delegació de Cultura, Educació i Normalització Lingüística. Ajuntament de Manacor. 1997. Pàg. 15.

34 “Llibre capbreu de la Universitat i inventari de béns (1594-1754)”. Sense paginar. 4.4.1. Arxiu Municipal de Manacor.

Sineu de tots els drets a ells pertanyents en els béns de Pere Rovira, notari, difunt, feta per Jaume Cerdà, notari, el 21 d'octubre de 1389.

- Cinc trasllats de cartes fets per l'alberg que fou d'en Fiol i ara és pati del cementeri.
- Dues cartes en un plec de la declaració dels homes d'Artà per les escoltes.
- Una carta reial del rei En Jaume de bona memòria amb son segell pendent del privilegi del Mercadal.
- Una carta o trasllat de la clàusula del testament per al benefici d'en Llers.
- Una carta de la compra dels pous dels horts.
- Setze cartes en un plec fetes a Guillem Guitart d'allò que va pagar per a l'obra de l'església.
- Una carta de donació feta per Mateu Canyelles a la Universitat de Sineu.³⁵

De forma paral·lela s'adoptaren primerenques mesures de control per als llibres que sortien de l'arxiu. A nivell estatal poques poblacions establiren mecanismes per controlar la situació organitzativa i descriptiva del seu patrimoni documental.

A les terres de l'antiga Corona d'Aragó molts responsables municipals se serviren d'actes d'entrega de documentació amb la renovació anual d'oficis. Tal procediment implicava la realització d'un bàsic instrument descriptiu. En són un bon exemple els dos documents que recollim a continuació:

(11 d'abril de 1687) «In Dei nomine ets. Constituits personalment en lo alt de la Sala de esta Ut. los honors Llorens Amer, Sebastia Ramon Obredor olims Jurats los quals de grat y sarta Scientia se obligan en tornar a los Jurats corrents, o, los esdevenidors, lo borrador en plech de mig full folias 147 y axi mateix lo borrador en llibre ab folias de quart p. llarg 342 y ab plechs nous, tambe mateix tres llibres de paper de ma major ab son pergami tot lo qual prometan y se obligan en tornar a esta Ut. y vila sens dany ni mentio de aquesta, p. lo que obligan tots sos bens, y prometan en cas no se fes lo cadastre p. lo que sen aportan los llibres pagar p. segona vegade lo dit cadastre de sos bens propis, y fer bons dits borradors a dita Ut. y perticulars de aquella pro quibus est.»³⁶

35 MULET, Bartomeu; et alii: *La capitalitat de Sineu (segles XIII i XIV)*. Ajuntament de Sineu. Sineu. 1994. Pàg. 159-160.

36 "Llibre de diverses còpies de la Vila de Manacor, 1658-1717". Signatura I 22. Sense foliar. Arxiu Municipal de Manacor.

També és força aclaridor un document signat el 25 d'octubre de 1656 en què Tomàs Rosselló, nomenat clavari, cedeix el seu llibre de clavariat a Miquel Palafanguer:

«In Dey nomine, jo Thomas Rossello fill de Thomas als. figura de la pnt. vila de Manacor, sabent, y attanent que en la extractio dels carrechs y officis de la pnt. vila lo pnt. ainy jo esser extret clavari de la mateixa por lo que hem fonch encomenat allevar una sedola, o, llibre de clavariat y per trobar-me jo molt ocupat y estar algun tant in dispost de enfermedat, que apenas puch assistir a mes obligacions, y veure que vos Michel Palafanguer fill de Michel de la mateixa vila haver-me pregat moltes vegadas que jo vos entregas lo llibre y clavariat, y que vos assistiriau per mi en dit carrech. Per tant de grat ab lo pnt. acte vos entrega y done el llibre de dit clavariat a vos dit Michel Palanguer posant en tot mon lloch ab tal pacte que vos dit Palafanguer tengueu obligatio de cobrar tot lo que mes estat encomanat, y sens encomanara per taves vel als. de tot lo qual donareu bo, just y lleal compte sens dañy ni missio mia ni dels meus [...]»³⁷

En arxius d'institucions de major pes com el dels jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca,³⁸ els fons de major valor s'havien d'encadenar per assegurar que ningú no els pogués sostreure. Si bé s'allunya dels objectius del present estudi, pot resultar il·lustratiu reproduir part del testament del Dr. Mn. Joan Binimelis (Manacor, 1538 - Ciutat, 1616), autor de la primera història del Regne de Mallorca:

(1616) «Item leix, als magnífichs senyors Jurats de la present ciutat i regne, una Historia del present regna de Mallorca, la qual jo he composta ab molt treball [...] y perque aquest treball no sia perdut y sia de algun profit, vull y ordena que dits magnífichs Jurats tingan la dita Historia (la qual esta duplicada de ma mia, una en llengua castellana y lo altre, qui es lo original, ab nostre llengua mallorquina) encadenada, com tenen los llibres de privilegis, dins lo Arxiu y que de aquell no puga esser treta, per ninguna causa e raho.»³⁹

El problema de guardar qualche cosa encadenada o tancada sota pany és

37 "Signatura B-II-22." Sense foliar. Arxiu Parroquial dels Dolors.

38 Aquest arxiu va ser creat el 6 d'octubre de 1585 a causa que "es perden moltes scriptures, llibres y actes en gran dany y perjuy desta Vniversitat ys dexten de tener noticia de les franqueses, priuilegis, bons usos y altres coses concernents al be publich de aquest regne". Organitzat en prestatges i armaris, en tenia cura un arxiver. Vegeu FAJARNÉS, Enrique: *Fundación del Archivo General Histórico de Mallorca. Su reglamento y sus primeros archiveros. Siglos XVI al XVIII*. Revista de Menorca, XXVI. 1931. Pàg. 250 i 251.

39 ENSENYAT, Gabriel: *Quina acceptació tengué la Història del Regne de Mallorca de Joan Binimelis?* BSAL, núm. 49. Palma. 1993. Pàg. 500.

que sempre hi ha algú que té la clau per a ser oberta. La darrera voluntat de Mn. Joan Binimelis no va ser respectada i si el 15 de gener de 1616 es feia entrega a l'arxiu dels toms de la *Història*, entre 1617 i 1619 ja havia desaparegut la major part de la versió original en català.

Retornant a l'arxiu de la Universitat de Manacor, en els primers anys del segle XVIII els armaris foren col·locats en una habitació annexa a la sala on els jurats celebraven les seves reunions. Aviat l'espai rebé el nom d'*arxiu*, entenent com a tal l'espai separat de la resta de dependències i fora de l'abast de les persones alienes a l'administració local, un lloc quasi secret. Això no obstant, en la pràctica no era més que un magatzem on junt a la documentació s'emmagatzemaven objectes tan variats com les mesures de la plaça o campanes de la parròquia:

(24 de gener de 1707) «Lo per q. havem ajuntats a Vs. Ms. es que al Sr. Inquisidor Truyol mea parlat que si tanim per be de que una campana ab la qual se toca missa a la Isglesia ell la adob fonent una altre qui no fa cosa dins lo arxiu.»⁴⁰

(15 de març de 1735) «In Dei Nom. Congregats y ajuntats nosaltres abaix firmats ohidors de comptas en la Sala de la Universitat y Vila de Manacor, a requisitio dels honors Raphel Rossello, Llorens Amer ma., Antoni Rossello y Bart. Bosch al pnt. Regidors en dita Vila per effecta de resoldre, y finir los comptas del honor Andreu Mas clavari que fonch en lo año 1729 en 1730, y repassar los comptas te donats conforme sententia en lo alt de la Sala reconcida en lo Archiu de la matexa de date dels 19 7bre. 1733.»⁴¹

Les velles arquetes, tot i conservar-se, s'anaren fent malbé i desapareixen dels inventaris municipals cap al 1710. Uns anys després, concretament el 1714, es documenta “una caixa de sepi sens panys haont estan los llibres de albarans”.⁴²

La segona meitat del segle XVIII transcorre sense notícies directes que relacionin l'arxiu. No succeeix igual en arribar el s. XIX, centúria que es caracteritzarà pels constants canvis d'ubicació que patirà la documentació municipal i que suposaran el seu progressiu deteriorament. De tot plegat esperam poder parlar-ne en una propera comunicació.

40 CARVAJAL, Albert et alii: “Història de les campanes de la Parròquia dels Dolors.” *I Jornades d'Estudis Locals. Cultura i territori*. Ajuntament de Manacor. Manacor. 2001. Pàg. 437.

41 “Llibre de centencias comensant en lo any 1730”. Signatura II 261. Sense foliar. Arxiu Municipal de Manacor.

42 “Llibre capbreu de la Universitat i inventari de béns (1594-1754)”. Sense paginar. 4.4.1. Arxiu Municipal de Manacor.

Empremtes de l'antiga església parroquial

Antoni Gomila Grimalt i Albert Carvajal Mesquida

S'ha dit ja en diferents ocasions que la construcció de l'actual parròquia de Nostra Senyora dels Dolors va centralitzar la vida social de Manacor durant més de cent cinquanta anys. L'esforç de molts manacorins va permetre bastir un bell edifici de gust neogòtic que es convertí aviat en fita indispensable per a una ciutat que restava mancada de patrimoni urbà. No obstant això, l'enderrocament del vell temple suposà la pèrdua no només dels darrers vestigis de la primitiva mesquita àrab a la qual havia substituït, sinó també de capelles i altres elements nascuts arran de les ampliacions realitzades al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII. Les juntes d'obra que es formaren el 1813, 1863, 1882 i 1887 desferen l'edifici sense parar esment en allò que desapareixia: el seu objectiu darrer era aconseguir una església d'acord amb la població del segon nucli de l'illa. El nostre treball ha consistit a recercar entre les parets de la parròquia dels Dolors empremtes d'aquell que, per espai de més de quatre segles, va ser el lloc de trobada per als cristians de Manacor. Les restes localitzades s'ubiquen a l'àbsida de l'actual temple i inclourien les antigues capelles de la Puríssima, la del Sant Crist i la caixa del rellotge.

